

VERES ANDRÁS

Király István Adyja

1.

Király István nemcsak irodalomtörténész és egyetemi tanár volt, hanem az 1950-es években az ország első számú irodalmi folyóiratának, a *Csillagnak* szerkesztője is, később megbecsült kiadói lektor, befolyásos kultúrpolitikus. Az 1960-as években Aczél György bizalmasa és egyik legfőbb tanácsadója, az 1970-es években országgyűlési képviselőnek is megválasztják. Jóllehet szívesen utalnám Ady költészetének tanulmányozását kizárólag a szakmai kompetenciájába, de nem tehetem. Király szemében ugyanis Ady eleve több volt zseniális művésznél és tévedhetetlen szemű újságírónál – ő Adyt szellemiségében olyan *univerzális* példaképnek tekintette, aki még az 1960-as és 1980-as évek olvasóit is eligazíthatja a 20. századi történelem alapvető folyamatainak és eszméinek megértésében és helyes megítélésében.

E bizonyára túlméretezett jelentősegtudat és sokat markoló megközelítésmód még csak nem is volt teljesen új Király István pályáján, hiszen már első nagyobb szabású munkájában, az 1952-ben megjelent Mikszáth Kálmán-könyvében is legalább akkora hangsúlyt és elismerést kapott, hogy a nagy palóc megvesztegethetetlen kritikusa volt a magyar politikai életnek, mint az, hogy Jókai mellett a korszak legjelentősebb elbeszélője.¹ Ám Ady irodalmi teljesítményének felmutatásában Király jóval körültekintőbben járt el. Megkísérelte a hősebe belelátott ideologikus konstrukciót *poétikailag* is alátámasztani, a jelentősebb versek aprólékos elemzésével. Ő maga egyébként arra volt leginkább büszke, abban jelölte meg Ady-tanulmányainak legfőbb újdonságát, hogy elsőként végezte el a poétikai alapkatatásokat.²

Tehát még ha szélesebb értelemben fogjuk fel irodalomtörténészi pályáját, akkor is joggal állapítható meg, hogy a középpontjában Ady Endre személyisége és költői

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének professor emeritusa. A tanulmány a „*Lennék valakié*” – *Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018* című konferencián elhangzott előadás bővített változata.

1 Vö. KIRÁLY István, *Mikszáth Kálmán* (Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1952).

2 Lásd: VERES András, „Vita Király István »Intés az őrzőkhöz« című monográfiájáról”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 89, 6. sz. (1985): 725. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében 1984. március 14-én megtartott tanácskozáson – a szerző jelenlétében – számos vezető irodalomtörténész mondta el véleményét Király István Ady-monográfiájának második részéről. Az ott elhangzott (és a sajtóban megjelent) kritikákra válaszolva jelentette ki Király, hogy „épp a poétika területén sikerült a legtöbb alapkatatást magának elvégeznie”. A továbbiakban még többször fogok hivatkozni erre a tanácskozásra, ahol csaknem minden olyan probléma terítékre került, amit a kritikusok szóvá tettek.

életműve áll. Monográfiáján mintegy két és fél évtizeden át dolgozott, az elkészült és megjelent kötetek csaknem kétszáz A5-ös ívet tesznek ki, és több mint száz verselemzés található bennük.³ E monumentális vállalkozást Pomogáts Béla az Eiffel-toronyhoz hasonlította, mivel – úgymond – mindkettőt jellemzi a hatalmas alapozás, az egyes részek szoros illeszkedése, a szerkesztés lendülete, belső dramaturgiája.⁴

Talán gáncsoskodásnak tűnhet, hogy ellene vetem: Király István építménye nem lett befejezve, sajnálatos módon *torzóban maradt*. Már azzal is megrövidítette a pályaképet, hogy *in medias res* vág bele a történetmondásba. Az életmű szisztematikus bemutatását 1905-tel, a sajátos adys hang megjelenésével indítja. (Igaz, kénytelen vissza-visszaautalni az előzményekre, mindenekelőtt a korai pályaszakasz lázongó újságcikkeire).⁵ Ám ennél is nagyobb hiányérzetet kelt, hogy három fontos év, az 1912 és 1914 közötti pályaszakasz tárgyalásával adós maradt.

Monográfiája első részének előszavában négy periódust különít el a költő pályáján: 1) az *érzelmi forradalmiság* idejét, 1905 és 1908 között; 2) a *két meggyőződésű forradalmárt* reprezentáló időszakot, 1908-tól 1912-ig; 3. a *plebejus-népi forradalmiság* periódusát, 1912–1914 között; s végül 4. az 1914-től 1918-ig tartó pályaszakaszt, Ady öntudatosodott, *imperializmusellenes forradalmár* korszakát.⁶ A Magvető Kiadónál 1970-ben megjelent *Ady Endre* című kétkötetes mű az első két etapot tárgyalja, 1905-től 1912-ig. A Szépirodalmi Könyvkiadó által gondozott és 1982-ben megjelent, ugyancsak kétkötetes munka viszont – mint azt címe, az *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete a világháború éveiben, 1914–1918* pontosan rögzíti – csupán a negyediket, az utolsó pályaszakaszt.

Tehát a „plebejus-népi forradalmiságot” kiteljesítő harmadik periódus nem kapott teljességre törekedő, könyvterjedelmű kifejtést. Igaz, annyi biztonsággal megállapítható, hogy Király belefogott e korszak szisztematikus feldolgozásába is: erre utal több publikációja,⁷ mindenekelőtt az átfogó tanulmánya a költő 1912 és 1914 közötti szerel-

3 KIRÁLY István, *Ady Endre*, 2 köt. Elvek és utak (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1970); KIRÁLY István, *Intés az őrzőkhöz: Ady Endre költészete az első világháború éveiben 1914–1918*, 2 köt. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982). Hallani lehetett arról, hogy az első Ady-könyv terjedelme eredetileg jóval nagyobb volt, a Magvető Kiadó erőszakolta ki a rövidítést a szerzőtől. Nem találtam a szóbeszédet alátámasztó dokumentumot.

4 Lásd: VERES, „Vita...”, 724.

5 Talán az 1905-ös nyitány okolható azért, hogy Király nem kerített sort Ady korai újságíró teljesítményének alapos elemzésére. Holott már csak azért is el kellett volna végeznie, mert Ady politikai éleslátása még száz év távlatában is több mint figyelemre méltó, és publicisztikája voltaképp kísérleti műhelye volt költészetének. Első jelentős kötetének, az *Új verseknek* (1906) már a nyitó darabja is az egyik politikai cikke tematikáját és kifejezésmódját vette át.

6 Lásd: KIRÁLY, *Ady Endre*, 1:7.

7 Például KIRÁLY István, „A rehabilitált idill: Ady Endre: A Kalota partján”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 74, 5–6. sz. (1970): 613–623; KIRÁLY István, „Elbocsátó szép üzenet”, *Vigilia* 26, 4. sz. (1971): 235–243; KIRÁLY István, „Két vers – kétfajta értelmiségi magatartás (Babits Mihály: Május 23. Rákospalotán; Ady Endre: Rengj csak, föld)”, *Tiszatáj* 25, 6. sz. (1971): 483–493; KIRÁLY István, „Ady Endre: Margita élni akar”, *Kortárs* 16, 1. sz. (1972): 64–79; KIRÁLY István, „Ady és a kurucos-szabadságharcos örökség: Az átértékelt hagyomány”, *Kortárs* 16, 11. sz. (1972): 1748–1765; KIRÁLY István, „A megkötöttség verse: Ady Endre: Sípja régi babonának”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 77, 2–3. sz. (1973): 277–289. Itt mondok köszönetet Agárdi Péternek, aki felhívta figyelmemet ezekre az írásokra.

mi lírájáról.⁸ De munkáját félbehagyta. Talán az is oka lehetett ennek, hogy felismerte: ezekben az években átmenetileg *hullámvölgybe került* Ady költészete. Ő viszont azzal indokolta a második könyv előszavában, hogy a megjelent résztanulmányainak visszhangja arról győzte meg őt: még túl sok kérdés vár előzetes tisztázásra, célszerű megvárni, míg a viták nyugvópontra jutnak.⁹

Az 1970-es évek elején ugyanis Király István heves ideológiai vitába keveredett saját állampárti barátaival, akik rossz néven vették tőle, hogy harcot hirdetett a szerinte elittudatú ún. „baloldali ezoterizmus” és a kozmopolita értékrendű „szupranacionalizmus” ellen, és – bár szocialista frazeológiába igyekezett csomagolni, de gyakorlatilag – a *népi írók* nemzetközpontú hagyományát jelölte meg követendő mintaként.¹⁰ Minthogy Király nem kívánta az Ady-pályaképet belevonni e vitába (márpedig az 1912 és 1914 közötti időszak megítélésében nem kerülhetett volna meg, hogy állást foglaljon a baloldali és a nemzeti értékrend közti ellentétben), a halasztás mellett döntött.¹¹ *E pályaszakasszal végül sohasem készült el.*

A világháborús időszakkal más a helyzet. Bár ebben is érvényesíti régi-új elképzelését, de itt a hangsúly arra a méltán közmegegyezésre számító beállításra esik, hogy ezekben az években szinte egyedülálló Ady politikai tisztánlátása. Hajthatatlan háborúellenességét és baljós nemzetföltétését messzemenően igazolta a katonai vereség és a történelmi Magyarország szétesése.

2.

Fölmerül a kérdés, hogy Király István miért éppen Adyt választotta irodalmi munkássága főszereplőjének. Az 1960-as évekre igencsak megkopott Ady nimbusza, mindenekelőtt az 1950-es évek hatalmi szóval megkövetelt sematikus értelmezése miatt. Ady hajdani szoci-

8 KIRÁLY István, „Újra kezdett élet – újra kezdett szerelem: Ady szerelmi lírája 1912–1914 között: I. rész”, *Új Írás* 29, 10. sz. (1989): 3–23; KIRÁLY István, „Újra kezdett élet – újra kezdett szerelem: Ady szerelmi lírája 1912–1914 között: II. rész”, *Új Írás* 29, 11. sz. (1989): 3–23.

9 Lásd: KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 1:8. Elsősorban az *Ady és a kuruc-szabadságharcos örökség* című tanulmánya keltett nagyobb visszhangot.

10 1973. május 7-én a Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes közgyűlésén *Hazafiság és internacionalizmus* címen tartott előadásában Király István élesen kritizálta a szerinte elittudatú „baloldali ezoterizmust” és a kozmopolita értékrendű „szupranacionalizmust”. Követendő útként a „szabadságharcos hazaszeretet”, gyakorlatilag a népi írók hagyományát jelölte meg. Vö. KIRÁLY István, „Hazafiság és internacionalizmus: A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok”, in KIRÁLY István, *Hazafiság és forradalmiság*, 133–217 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1974), illetve KIRÁLY István, *Irodalom és társadalom* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976), 535–589. Király kezdeményezését Pándi Pál részben veszélyesnek, részben fölöslegesnek ítélte. 1973 szeptemberében Vácrátóton zártkörű vitaülésen „szakmai bírálatban” részesítették Királyt. A vita részletes ismertetése olvasható a *Magyar Tudomány* 1974-es évfolyamának első számában: „Hazafiság és internacionalizmus: Műhely-vita”, összegyűjtötte STIER Miklós és TARNÓC Márton, *Magyar Tudomány: Az MTA Értesítője: Új folyam* 19, 1. sz. (1974): 27–55. Amikor Király visszaszolgált a *Népszava* 1974. november 30-ai számában publikált *Tévesztett viták – valódi viták* című írásában, nem késett rá a válasz, lásd: TÓTH Dezső, „Tévesztett hangsúly – történeti hangsúly”, *Népszava*, 1974. dec. 14., 5.

11 Lásd: VERES, „Vita...”, 725.

alizmus-igenlésének semmi sem ártott annyit, mint a megvalósult pártállami gyakorlat. A hivatalosan előírt kánon, Petőfi, Ady és József Attila „szentháromsága” a magyar irodalom rangsora élén, érvényben maradt az 1960-as évek elején is. A pártállami vezetés ekkor is elvárta az ország vezető irodalomtörténészeitől, hogy személyesen gondoskodjanak a magyar irodalomtörténet vezető alakjainak méltó képviseléről. Így lett kitüntetett szakterülete a kultúrát irányító Aczél György tanácsadói körébe tartozó Pándi Pálnak Petőfi, Király Istváné Ady, Szabolcsi Miklóse pedig József Attila. Ez egyszerre jelentett különleges politikai *felhatalmazást*, sőt *monopoljogot*, és ugyanakkor emberpróbáló feladatot, irodalomtörténeti *kötelezettséget* is.¹² Király érzekelte Ady népszerűségvesztését, mégis bízott abban, hogy a korábbi sematikus képet feledtetni képes azzal, ha minél *bonyolultabbnak*, összetettebbnek sikerül bemutatnia Ady gondolkodását és költészetét.

Magától értetődik, hogy választásában személyes motívumok is szerepet játszottak. Először még sárospataki kollégistaként figyelt fel Adyra. A kurucos-szabadságharcos hagyomány mellett Szabó Dezső és Németh László hatottak rá leginkább, márpedig ők éppen e költővátesztől eredeztették saját nemzetmentő utópiájukat. 1945 után Király frappáns fordulattal marxistává képezte át magát, az emigrációból hazatért Lukács Györgynek lett tanítványa, és Révai Józsefet választotta politikai orákulumának. De a radikális nézőpontváltás nem okozott gondot Ady költészetének megbecsülésében, e tekintetben ugyanis *folytonosság állt fenn* régi és új mesterei között. Lukács a századelőn az elsők között állt ki az új idők új dalosa mellett, s még öregkorában sem győzte hangsúlyozni, hogy Ady a szó szoros értelmében életre szóló világnézeti fordulatot indított el benne. Révai pedig az 1910-es években induló generáció tagjaként eleve Ady bűvöletében nőtt fel, és – mint azt Sinkó Ervin *Optimisták* című regénye oly érzékletesen felidézi – nemzedéktársaival együtt mintegy anyanyelvként ismerte és beszélte Ady verseit.

Az első, 1970-ben publikált Ady-könyvében Király világosan kimondja, hogy legfőbb ambíciója Lukács és Révai 1945 előtt kialakított koncepciójának *aktualizálása és modernizálása*. Tőlük veszi át az Ady által megfogalmazott formulát *átértelmező* „két meggyőződésű forradalmár” elnevezést is, amin a magyar megkésettiségből eredő ambivalens magatartást kell érteni, azt, hogy – mint Király írja – a „polgári demokráciáért kellett itt küzdeni akkor, amikor a kapitalizmus egyértelműen feltárta már a maga visszáját”.¹³ Csakhogy Lukács és Révai egykori értékelései elvesztették időszerűségüket – mondja Király –, mert akkor még a magyar polgári demokratikus átalakulás volt az elérendő cél, míg az 1960-as évek jelenidejében „már a szocializmus megteremtése az ország előtt álló feladat”. Az új történelmi szituáció pedig Ady más arcát segít megmutatni: azt, hogy „nem pusztán a megkésett polgári demokratikus forradalom szószólója volt, de megélve az egykorú magyar valóság problémáit, megélte egyben a kor egé-

12 Talán helyénvaló itt megjegyezmem, hogy vállalt feladatukat különböző színvonalon teljesítették. Pándi Pál jelentősebb volt publicistának, mint irodalomtörténésznek, Szabolcsi Miklós alapkutatásai viszont mind a mai napig megkerülhetetlenek a József Attila-irodalomban.

13 KIRÁLY, *Ady Endre*, 1:688.

szét is, megélte az imperializmus és az ellene forduló forradalmak korát: megélte a huszadik századot.”¹⁴

Más szóval Király úgy próbálta meg aktualizálni Adyt, hogy *kiterjesztette a költő világmagyarázó képességét a történelmi térben és időben*. Ehhez Ady nézeteinek változását, *folyamatos fejlődését* hozta fel bizonyítékul. Ez a következőképpen foglalható össze dióhéjban a monográfia egésze alapján: Adyból, a kezdetben csupán lázongó, ellenzéki beállítottságú vidéki újságíróból Párizs közvetítésével és hatására perspektívában gondolkodó, az 1905-ös magyar kormányzati válság és választójogi küzdelem nyomán pedig a progresszív tábor egyik reprezentatív személyisége lett.¹⁵ Szinte az első pillanattól kezdve antiklerikális és nacionalizmusellenes beállítottságú. Később tovább radikalizálódott, a fennálló status quo megváltoztatását szorgalmazta, s nemcsak a polgári radikálisokkal keresett kapcsolatot, hanem a szociáldemokratákkal és a parasztságot szervező erőkkel is. Kevesen ismerték annyira az elmaradottságához öntudatosan ragaszkodó magyar mentalitást, mint ő. Ezzel magyarázhatók a költő ismételt megfáradásai is. Király szerint Ady 1908 és 1912 közti életét a „kiteljesedett otthontalanság” lélekállapota jellemzi, de mégis bizakodott abban, hogy a világ peremvidéke is mozgásba lendülhet. Az 1910-es évek elején már a forradalom közeli kitörését várja és jósolja. Ezért is olyan iszonyú trauma számára, hogy a forradalmak helyett a háborút szabadítják rá Európa népeire. Különösen borúlátó a magyarság jövőjét illetően. Utolsó pályaszakaszában páratlanul működik politikai érzéke, elutasítja a birodalmi nemzettudatot a realista, „kismagyar” nemzettudat nevében, az *antiimperialista patriotizmus* szószólója.¹⁶

A monográfiában kijelölt periódusok tulajdonképpen *az egyre érettebbnek bizonyuló költő gondolkodói tökéletesedésének, művészi emelkedésének fejlődési stációi*, amelyek közül az utolsó méltánylandó leginkább – Király szerint ez tekintendő még a 20. század derekán is irányjelzőnek. Már első könyve elején bejelenti, hogy nem annyira a korai, *A magyar Ugaront* megíró, mint inkább a kései, az „ember az embertelenségben” tragikumát érző lírikus felől szándékozik szemlélni Ady művészi arcát, vagyis „az antifeu-

14 Uo., 1:7.

15 Király maga is „két meggyőződésű”-nek mutatkozik, azaz ambivalens módon ítéli meg azt, hogy Ady (lapjával együtt) az általános választójogot ígérő „darabont” kormánnyal vállalt közösséget az 1905-ös választáson győztes nemzeti (a költő szemében inkább csak „úri”) pártkoalícióval szemben. Ady döntését Király „tévesztett válasz”-nak nevezi, ami szerinte a magyar progresszió gyengeségének, „tömegmozgalmak nélküli demokratizmusának” volt köszönhető. Vö. uo., 103–121. Ugyanakkor pontos leírást ad arról, hogy „[s]zimbólummá lett Adynál a *darabont* elnevezés; fogalomná vált: az előítéletektől üldözött haladás szomorú magányát vetítette bele. Hisz jól tudta a költő, hogy minden időben s minden országban a »darabontság, a hazaárulás megbélyegző vádjával igyekezett elszigetelni az újítókat a kis-korú tömegektől a reakciós demagógia.«” Uo., 111. (Kiemelés a szerzőtől). Csak az nem derül ki Király könyvéből, hogy a nemzet és haladás közti választás kényszerű dilemmájában szerinte mi lett volna (és egyáltalán lehetett volna-e) helyes döntés.

16 A rigorózan végigvitt lineáris fejlődésmodell visszaüt a monográfia második részében. Míg az első könyvben Adynak van miért és hová „fejlődnie”, az újabb részben már nincs rá lehetőség, annyira tökéletes. Király valóságos szentnek kiáltja ki, akit csupán a költő életmódjának szembetűnő szeplői tartanak meg emberi léptékűnek.

dális forradalmárról az imperialista kor problémáival birkózó költőre vetődik a hangsúly”.¹⁷

Tehát olyan módon próbálta megalapozni a költő időszerűségét, hogy mestereihez képest is emelte a tétet. Különösen érdekes és paradox a viszonya Révaihoz. Egyfelől nagyra tartja őt és lényegében az ő nyomvonalán indult el, másfelől viszont éppen Révaival szemben kell Ady időszerűségét, bonyolultságát igazolnia, mert a kultúrpolitika teljhatalmú irányítójaként elsősorban Révai volt a felelős az 1950-es évek sematikus beállításáért. A korábban Adyért rajongó fiatalemberből ugyanis éber ellenőr lett az ideológia harcmezején, s már 1945 előtt pártos bírálóban részesítette Ady dekadens verseit. A „külön utálok és külön nem enyhülök” sor költőjét a tömegek arisztokratikus megvetésével vádolta meg.¹⁸ Király természetesen megvédi Adyt, joggal hivatkozik arra, hogy az inkriminált *Mégsem, mégsem, mégsem* című vers 1914 őszén született, a háborús hisztéria közepette, amikor igencsak indokolt volt radikális elhatárolódása a manipulált, háborúért lelkesedő tömegtől.¹⁹

Hasonlóképp szorul védelemre Léda is. Révai ugyanis pusztán szexuális partnernek tekintette. E lánnglelkű forradalmár az erotikát illetően viktoriánus elveket vallott, és persze a házassággal szentesített Csinszka-szerelmet ítélte valóban tartalmas emberi kapcsolatnak.²⁰ Király, aki mindenkor igyekszik lovagiasan bánni a hölgyekkel (Csinszkát is megvédi Robotos Imrével szemben,²¹ holott Ady házasságának infernalis körülményeivel tökéletesen tisztában van), nemcsak arra mutat rá – helyesen –, hogy a Léda-legenda végül is magától Adytól származik, hanem arra is, hogy e szerelem tiltakozást jelentett „az úri Magyarország szokása, erkölce s előítéletei ellen”.²² Egy helyen annyira elragadja őt a hév, hogy mintegy szentenciaként jelenti ki: „a magyar ugar tagadójához ilyen társ illett, amilyen [Léda] volt. Irodalmunk legszebb, legvonzóbb alakjai közé tartozik Brüll Adél.”²³ Máshol viszont – némiképp ellentmondva ennek – arról ír, hogy 1905-ben, a „fordulat évében” nem Párizs, nem a modern francia kultúra hatása, még csak nem is a Léda-szerelem vagy a szifilisz „becsapó bombája” avatta Ady Endrét nagykorúvá, igazi költővé, hanem a kirobbanó belpolitikai válság tapasztalata.²⁴

17 KIRÁLY, *Ady Endre*, 1:7.

18 Lásd: RÉVAI József, *Ady Endre*, in RÉVAI József, *Válogatott irodalmi tanulmányok*, szerkesztette F. MAJLÁT Augusztá, 49–142 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1968²), 60.

19 KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 1:408.

20 Lásd: RÉVAI, *Ady Endre*, 117–118.

21 Vö. ROBOTOS Imre, *Az igazi Csinszka: Dokumentumriport* (Budapest: Magvető Zsebkönyvtár, 1980³). Király önállóan megjelentetett tanulmányára Robotos röviden válaszolt, lásd: ROBOTOS Imre, „Reflexiók Király István Ady–Csinszka tanulmányához”, *Kritika* 9, 7. sz. (1980): 15–16. Az itt említett Király-tanulmányok a következők: „Ady és Csinszka: Egy szerelem és egy házasság története”, *Kortárs* 24, 1. sz. (1980): 101–128; „Ady és Csinszka: Egy szerelem és egy házasság története. II. rész”, *Kortárs* 24, 2. sz. (1980): 272–295; „Ady és Csinszka: Egy szerelem és egy házasság története. III. rész”, *Kortárs* 24, 3. sz. (1980): 432–452.

22 KIRÁLY, *Ady Endre*, 1:403.

23 Uo., 1:432.

24 Uo., 1:57.

Lukács György jelentékeny hatással volt Király második Ady-könyvére. *Az esztétikum sajátosságának* egyik kevésbé szerencsés felvetése, a művészet szabadságharcának dinamikáját minősítő „nembeliség–partikularitás” értékpár különösen megtetszhetett neki.²⁵ Könyve talán leggyakoribb, de mindenképpen legelismerőbb szava a „nembeli” – Ady költői teljesítményének szinte állandó eposzi jelzője.

3.

Amikor Király belefogott monográfiája elkészítésébe, már meglehetősen filológiai háttérrel építhetett. A századelőn és a két háború között, azaz két hullámban jelentkező Ady-kultusz nem akármilyen felhajtóerővel bírt, és könyvtárnyi szakirodalmat eredményezett. Bár az 1960-as években már alábbhagyott Ady kultusza az irodalmi életben, de ez egyáltalán nem volt érzékelhető a filológiában és az irodalomtörténet-írásban. Az évtized derekán új, szakszerű kiadásban jelentek meg Ady novellái, versei és válogatott levelei, a prózai művek kritikai kiadása már a felénél tartott, a Kovalovszky Miklós-féle emlékezés-gyűjtemény első kötete is napvilágot látott,²⁶ és javában folyt a versek kritikai kiadásának előkészítése. (Király pedig magától értetődően hozzáférhetett a nem publikált anyagokhoz is.)

Az 1950–60-as években Lengyel Géza *Ady a műhelyben*²⁷ és Hatvany Lajos *Ady*²⁸ című, döntően személyes emlékezésen alapuló könyveit, valamint Vatai László Washingtonban megjelent, bombasztikus című és nézőpontú kötetét²⁹ nem számítva három összefoglaló munka jelent meg Király első Ady-könyve előtt.

Bóka László 1955-ben publikált munkája (*Ady Endre élete és művei I.*)³⁰ magán viseli az akkori idők leegyszerűsítő szemléletét, és csupán a monográfia első részét tartalmazza. Bóka érzékeny, kiváló versértelmező, de az esszéírásban van igazán otthon. Varga József 1966-os „pályakép-vázlata”³¹ inkább nevezhető idézetgyűjteménynek, mint módszeres interpretációnak. Varga elfogult Ady-rajongó, híján a szükséges kritikai distanciának. Vezér Erzsébet előbb egy népszerűsítő dokumentum-összeállítással jelentkezett,³² majd tudományos igényű kismonográfiát tett le az asztalra (*Ady Endre élete és pályája*),³³ amely nemcsak adataiban megbízható, hanem még ma is üdítően hat,

25 Vö. LUKÁCS György, *Az esztétikum sajátossága*, szerk. TIMÁR Ilona, fordította EÖRSI István, 2 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965), 2:627–810.

26 *Emlékezések Ady Endréről*, kiadta KOVALOVSKY Miklós, 5 köt. Új magyar múzeum 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 1.

27 LENGYEL Géza, *Ady a műhelyben* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957).

28 HATVANY Lajos, *Ady: Cikk, emlékezések, levelek*, szerk. BELIA György, 2 köt. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959).

29 VATAI László, *Az Isten szörnyetege: Ady lírája* (Washington, D. C.: Occidental Press, 1963).

30 BÓKA László, *Ady Endre élete és művei I.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955).

31 VARGA József, *Ady Endre, Elvek és utak* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1966).

32 VEZÉR Erzsébet, *Ady Endre alkotásai és vallomásai tükrében*, szerk. GONDOS Ernő, Arcok és vallomások (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968).

33 VEZÉR Erzsébet, *Ady Endre élete és pályája*, Irodalomtörténeti kiskönyvtár (Budapest: Gondolat Kiadó, 1969).

mert mentes minden ideologikus ballaszttól. Ám az életrajz fontosabb számára, mint a művek értelmezése; elsősorban az emberre kíváncsi, tulajdonképpen a művekben is, de a műveken túlmenően is.

Varga József és Vezér Erzsébet részt vettek a prózai művek kritikai kiadásában (az utóbbi 1968-ig már négy kötetet rendezett sajtó alá). Munkájuk során ők döbrentek rá (újra), hogy milyen szoros összefüggés áll fenn Ady publicisztikája és költészete között. Érdemük, hogy szembefordultak azzal a rossz hagyománnyal (melyet különben bal- és jobboldalon egyaránt előszeretettel építettek), mely szerint Ady magányos, meg nem értett zseni volt, *leválasztva őt elvbarátairól*, nyugatos és polgári radikális kötődéseiről. Vezér Erzsébetnek arra is gondja volt, hogy 1969-ben, Ady halálának ötvenedik évfordulóján felkérje a kor szinte valamennyi jelentős költőjét: mondják el véleményüket a kivételes hatású elődjükről.³⁴ Így első kézből ismerhetjük a kortársak vélekedését arról, hogy miben látták Ady kultuszának megkopását.

Az elmondottak alapján feltételezni lehet, hogy Királynak nem volt különösebb oka tartani a konkurenciától. Monográfiájának mégis szembetűnő vonása, hogy igyekszik mindenkit mindenben *túlteljesíteni*. Például az előszóban bejelenti, hogy az életrajz részletes taglalását mellőzi, minthogy kevésbé játszik bele az őt elsősorban érdeklő világkép alakulásába.³⁵ Ennek ellenére – jóllehet összefüggő életrajzot valóban nem ad, de – egyes életrajzi részleteket rendkívül részletesen és aprólékosan tárgyal. Már könyve elején *miniportrék* sorozatát kapjuk, amelyek bemutatják az Ady indulásánál segédkező barátokat és kollégákat a *Budapesti Napló* időszakában, Vészi Józseftől és Kabos Edétől Biró Lajoson és Szini Gyulán át Révész Béláig és Bölöni Györgyig. E figyelemre méltó galéria később kiegészül Reinitz Béla és Zuboly találó jellemrajzával. Király szemlátomást kedvvel az arcképek megrajzolásában, és igen színvonalasan teszi. Már csak ezért is sajnálom, hogy más fontos szereplők kimaradtak; például különösen hiányzik egy takaros kis Jászi Oszkár-portré.

A költő feltételezett bonyolult-összetett szellemisége is kikenyszerítette, de Király személyes ambíciója is szerepet játszott abban, hogy a célként kitűzött világképelemzést a lehető legsokoldalúbb, eltökélten *interdiszciplináris* megközelítésként fogja fel. Az életrajzi és kortörténeti ismeretektől a mikrotextuális szövegelemzéseken át a történelembölcseleti kérdések felvetéséig ível értelmezői horizontja. A szükségképpen heterogén szempontrendszert a világnézeti vizsgálódás hivatott *egységes keretbe* foglalni.

Teljességigényét mutatja az is, hogy nemcsak irodalomtörténeti babérokra pályázott, hanem egyúttal egy olyan értelmiségi szerepét kívánta ellátni, aki – az ő szavaival szólva – szenvedélyesen kutatja a világ megváltoztatásának lehetőségét.³⁶ Monográfi-

34 *Iffjú szívekben élek?: Vallomások Adyról*, sajtó alá rendezte VEZÉR Erzsébet, Irodalmi múzeum 3 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, 1969).

35 KIRÁLY, *Ady Endre*, 1:5.

36 Igen jellemző naplójának az a bejegyzése, ahol szembeállítja magát Szauder Józseffel, a jeles irodalomtörténésszel: „Mindig nagyra becsültem Szaudert. Igaz, úgy gondoltam, hogy ő csak egy nagyon magas színvonalú filológus, és nem olyan ember, aki közben szenvedélyesen kutatja a világ megváltoztatásának lehetőségét.” KIRÁLY István, *Napló 1956–1989*, szerk. SOLTÉSZ Márton, kiad. KATONA Ferenc, SOLTÉSZ Márton és T. TÓTH Tünde, Tények és tanúk (Budapest: Magvető Kiadó, 2017), 394. A filológiához való

ájával egyszerre próbált tudományos és népszerűsítő igénynek megfelelni.³⁷ Ez magyarázza a tudományos konvencióktól eltérő hivatkozásmódját³⁸ és a szakszavakat metaforikus nyelvvel keverő stílusát, amelynek feltűnően *romlandó rétegét alkotják a politikai és ideológiai terminusok, a propaganda ízü szólamok*. Bizonyára a szélesebb hatás szándéka vezette Királyt abban is, hogy könyvét nem az Akadémiai Kiadóhoz adta be, hanem a Magvetőhöz, méghozzá a szerzői állásfoglalást hangsúlyozó *Elvek és utak* sorozatba. (Ennek pedig ironikus következménye lett, hogy a könyv megjelentetése késlekedést szenvedett a Magvető igazgatójának a szerző iránti ellenszenv miatt – amint az megtudható Király István posztumusz megjelent naplójából.)³⁹

4.

A monográfia első része mindenekelőtt két területen kívánta meghaladni a szakirodalom korábbi eredményeit: *Ady világnézetének bemutatásában* és a *jelentősebb verseinek elemzésében*. Sajnos mindkettőt súlyos aránytévesztés, felesleges túlírtás, indokolatlan túlméretezettség jellemzi. Még ha eltekintենék Király könyvének ideológiai üzenetétől, akkor is kárhozzátni kellene az ismétlődő, redundáns megállapítások feltűnő gyakoriságát. Szinte komikus, ahogy egy-egy probléma legkisebb árnyalataiból is *aprólékos rendszert* próbál felépíteni. Például a „két meggyőződésű forradalmár kulcsérzése” kapcsán megkülönbözteti a citoyen-magányt, a művész-magányt, az atomsors-magányt és az egzisztenciális magányosságot;⁴⁰ a népiség-élmény esetében pedig önálló változatként veszi számba a „cselekvő emberséget”, a „tudatos emberséget” és a „távlatos emberséget”.⁴¹ Hasonló módon jár el a versértelmezéseiben is, valamifajta képtelen teljességre törekszik, amivel nemcsak olvasója dolgát nehezíti meg (el is nevezték ezt „kásahegy” effektusnak), hanem kiszolgáltatja magát a tévedés és az üresjárat nagyobb kockázatának is.

Király István polemikus alkat, szereti álláspontját ütköztetni másokéval, ami időnként kifejezetten előnyös. De oly mértékben hajtja előre a maga meggyőződése, hogy

viszonyáról árulkodnak azok a bejegyzések a naplóban, ahol nem győzi magát és a ráfordított időt sajnálni a Mikszáth kritikai kiadásban végzett munkájáért.

37 A második könyv előszavában így fogalmazza meg Király a maga szakmai krédóját: „Az irodalomtudomány [...] saját megismerő, tudományos feladatát csak úgy láthatja el, ha a formai kérdéseken túl a jellegzetesen irodalmi tartalmi probléma, a »hogyan kell hát élni« kérdése is foglalkoztatja, s nem pusztán nyelvi-poétikai megoldásokat, de érvényes, hiteles alternatívákat, magatartásmintákat, életmódbeli orientációkat, értékvonzásokat, emberségpéldákat, azaz – világképet is keres a gondjaira bízott valóságanyagban, az irodalomban.” KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 1:17.

38 Nem kifogásolható, hogy a könyv végére kerülnek a jegyzetek, de az már igen, hogy a forrásokra csoportosan történő hivatkozás nem teszi lehetővé az egyértelmű hozzárendelést a szövegben szereplő idézetekhez. Sokszor a jegyzet nem jelöli meg minden forrását.

39 KIRÁLY, *Napló...*, 146–147, 169, 172.

40 Vö. KIRÁLY, *Ady Endre*, 2:123–158.

41 Uo., 2:587–621.

nem mindig képes kellő figyelmet szentelni az érvelés alapjául szolgáló szövegeknek. Itt be kell értem két példával.

Király idézi Adytól *Az Isten az irodalomban* című 1910-es írásának egyik fontos mondatát: „Szabadgondolkodó vagyok [...] De nem ismerek szebb szabadgondolkozást, mint az Istennel való nyugtalan és kritikus foglalkozást. Vagy-vagy: végre valaki vagy megtalálja, vagy véglegesen leszámol vele az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlenül nagy megkönnyebbülésére.”⁴² Király, minthogy meggyőződéses ateistának véli az istenes versek költőjét, úgy olvassa Ady szövegét, hogy a megkönnyebbülés kizárólag a *leszámolást* illeti meg: „véglegesen leszámol vele az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlenül nagy megkönnyebbülésére.”⁴³ Valójában – legalábbis az én olvasatom szerint – a megkönnyebbülés a nyugtalanító dilemma, a vagy-vagy sikeres *eldöntésére* vonatkozik: „Vagy-vagy: végre valaki vagy megtalálja, vagy véglegesen leszámol vele az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlenül nagy megkönnyebbülésére”. Ady ugyanis habozott dönteni ebben a kérdésben, mert azt is érezte – például a *Menekülés az Úrhoz* című versében (1917) –, hogy „szörnyűséges, lehetetlen, / Hogy senkié vagy emberé / az Élet”. Nem hitt ugyan a tételes vallásban, de a dogmatikus álláspontot az ellenkező oldalon sem fogadta el.

A másik példám Király *versértelmező pozíciójával* kapcsolatos. Bár hivatkozik arra, hogy tanulmányozta és felhasználta a modern műelemző eljárásokat, valójában kevés nyomát találjuk ennek.⁴⁴ Az orosz formalistákkal még vitába is keveredik, az ún. automatizációs elméletüket egyenesen megtévesztőnek tartja. „Nem a megszokás révén, nem a gyakori használat miatt vesztek értéküket a költői képek – veti ellenük –, [...] Tartalmi jellegű mindig az elkopás, a történelem siklik más irányba. Nem elhasználódás, de *kiürülés* megy így tulajdonképpen végbe: a kép mögött rejlő eszmék, élmények hamisítódnak meg [...] s velükvész a kép is.”⁴⁵ Úgy vélem, Király némiképp félreérti a formalisták elképzelését. Az eszmék szerepét valóban tagadták a költészet megújulásában, de a nyelvi és képi elemek elkopását másképpen fogták fel, mint ahogy ő gondolja. Hatásvesztésüket, elhasználódásukat nemcsak a gyakorisággal hozták összefüggésbe, hanem a jelentésük banálissá válásával, funkciójuk kiüresedésével is, tehát nem tekintettek el a „tartalmi” oldaltól.

A monográfia első részének megjelenését követően sokszor találkoztam azzal a véleménnyel, hogy sem végigolvasni, sem megkerülni nem lehet, mivel egyfelől beláthatatlan szövegtenger, másfelől viszont akadnak benne figyelemre méltó verselemzések is. Ebből következik egy általánosabb, módszertani szempontból is érdekes kérdés, az, hogy a műértelmező talapzat és az ideologikus boltozat között *mennyire szerves a kapcsolat*.

42 ADY Endre, „Az Isten az irodalomban”, *Nyugat* 3, 3. sz. (1910): 204, vö. Ady Endre, *Az irodalomról*, szerkesztette VARGA József és VEZÉR Erzsébet (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1961), 270.

43 KIRÁLY, Ady Endre, 2:388–389. Király ekként értelmezi Adyt: „»Az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlenül nagy megkönnyebbülésének« nevezte Ady az Isten nélküli világnak az álmát.”

44 A *strukturizmus* „vívmányait” Király olyan módon próbálja meg hasznosítani, hogy pl. megszámlálja a kemény és lágy mássalhangzók arányát, és valamiképp mindig azt az eredményt hozza ki százalékosan, ami az ő ideologikus célját támasztja alá.

45 KIRÁLY, Ady Endre, 1:172.

Nincs egyértelmű válaszom erre, mert nagyon különböző megoldások találhatók Király könyvében. Gyakran megfordul a logikai irány és – fölöttébb vitathatóan – az ideologikus konstrukció mutatkozik a versértelmezés alapjának.⁴⁶ Így például Ady *Jó Csönd-herceg előtt* című versét (1906) kinevezi az avantgárd modernségbe való átmenet versének, holott nem sok köze van az avantgárdhoz. A megadott kritériumok („megmozgatottság”, „tágasság”, „tépettség”) aligha karakterizálják az ide sorolható irányzatokat.⁴⁷ Csakhogy Királynak szemlátomást fontos volt, hogy demonstrálja: Ady is megküzdött az avantgárdal és le is győzte.

Szerencsére nem mindig van így. Például ahol közvetett az ideologikus funkció, mint a Léda-versek esetében, Király körültekintően és eredményesen elemez. Előfordul az is, hogy a világnézeti értelmezés és a poétikai elemzés egyensúlyba kerül, segíti egymást, mint Ady látomásszerű tájköltészetének bemutatásában. A forradalmiság fogalmát itt is túl tág értelemben használja ugyan – külön kitér a tájszemlélet, a történelemszemlélet és az embereszemlélet forradalmára⁴⁸ –, de árnyaltan érzékelteti az egyes versszövegek eltérő és összetartó jellegzetességeit.

De arra is van példa (sajnos, több is), hogy Király *versolvasó érzékenysége és tárgyismerete alul marad az erőltetett ideológiai konstrukcióval szemben*. Erre hozom fel a következő példát, kissé részletesebben.

Talán semmi sem állt olyan közel hozzá Ady költészetében, mint a szereplírának az a jellegzetes vonulata, melyet a *kurucversek* alkotnak. Talán ezért is tulajdonít nekik megkülönböztetett jelentőséget. „Lehetetlen jellemezni nélkülük Adyt – írja a monográfia első részének végén, ahol bevezeti e verstípust. – Ha nem is centrális, de mindenestre *kulcsmotívum* volt a bujdosó kurucé. Az életmű *lényegi mondandója* tükröződött benne.”⁴⁹ A második rész végén megismétli kiemelt szerepüket: „A mégis emberei voltak Ady kései költészetében a bujdosó kurucok. Innen érthető *szimbólumjellegük*.” „Ez a felelősség, a közösségi-nembeli sorsba való beszórttság határozta meg a magatartást. Ez hívta életre a legfőbb kuruc vonást: a *mégis* morálját.”⁵⁰ Nyilvánvaló, hogy Király nem véletlenül kerít sort a kurucversek tárgyalására mindkét könyvének legvégén, tehát hangsúlyos helyen. A monográfia töredékben maradt harmadik részének előmunkálatai között is egyik első feladatának tekintette az 1913-as *Sípja régi babonának* című vers elemzését.⁵¹

Szinte mindent tud e verstípus háttéréről, amit egyáltalán tudni lehet. Részletesen leírja, hogy Adynak meg kellett tagadnia a millenniumi káprázat idején általa is osz-

46 E tekintetben előnytelen a szerzőnek az a gyakran alkalmazott retorikai fogása, hogy előre veszi a világnézeti fordulat bemutatását, és csak utána tér rá a versek értelmezésére, ami könnyen kelti azt a látszatot, mintha az utóbbival *illusztrálná* inkább, semmint bizonyítaná a világnézetről mondottakat.

47 KIRÁLY, *Ady Endre*, 1:313–353.

48 Vö. uo., 1:170–186.

49 Uo., 2:701. Kiemelések tőlem – V. A.

50 KIRÁLY, *Intés az örökhöz...*, 2:626. Kiemelés a szerzőtől.

51 KIRÁLY István, „A megkötöttség verse: Ady Endre: *Sípja régi babonának*”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 77, 2–3. sz. (1973): 277–289.

tott illúziókat, a hamis kuruc romantikát.⁵² Ahogy azt is, hogy fontos útmutatást kapott az úri-nemesi nézőpont leküzdésében Szende Pál *Huszadik Század*-beli cikkétől⁵³ és Erdélyi Pál 1903-ban megjelent, a tényeket tisztelő kurucköltészet-gyűjteményétől.⁵⁴ És azt is, hogy Ady az első kurucversét, *A harcunkat megharcoltuk* címűt tulajdonképpen a duk-duk affért követően írta, válaszként a nagyváradiak (ellen)támadására, s azért választotta éppen ezt a formát, mert Emőd Tamás dacos-kurucos versformában adta tudtára rosszallását.⁵⁵

Király azt is világosan látja, hogy a költő – a formai örökség megtartása mellett – élesen szembefordult a kor divatos romantikus felfogásával: „Az úri Magyarország heroizáló Rákóczi-korával szemben föltámadt nála egy másfajta kuruckor: egy olyan világ, melyben nem diadalmas, lovagias, nyalka hősök éltek, de uraktól becsapott, kesergő, vádló, mindenre elszánt szegénylegények. [...] mindig a vereség, az elhagyatottság állapotából tört fel ez a líra. A bukás, a bujdosás képzetével forrt össze itt a kurucos élet.”⁵⁶ S méltán teszi hozzá Király: „Csöppet se véletlen, hogy 1912-ben, a *forradalmi fellendülés* évében nem születtek Adynál kuruc-költemények, 1913-ban, a *felkomorló vereség* láttán azonban már igen.”⁵⁷

Mégis – önmagának tökéletesen ellentmondva – nem kevesebbet állít, mint hogy „[f]orma volt Ady számára a bujdosó kuruc kép: a sorsos magyarság érzésén belüli *forradalmiság* megtalált formája”.⁵⁸ A végletekig kisemmizett szegénylegények szerepeltetéséből a (meglehetősen általánosságban elgondolt) „népiség” érvényesülésére következtet, a szegénylegények nézőpontjának vállalásából pedig egy olyan perlekedő, lázadó attitűdre, amely (igen rövidre zárva a rokonítást) a *forradalmisággal* azonosítható: „kellett a népiség, a forradalmiság. [...] a peremvidéki öntudat felnövekedésével párhuzamosan hangzottak csak fel az Ady-féle versek. A népi kivetettség és otthontalanság megélése váltotta ki végső soron ezt a sajátos forradalmi hangot.”⁵⁹ A „végső soron” és a „sajátos” önkéntelen szereplő megszorításai jól érzékeltetik az értelmezés belső bizonytalanságát.

Igen érdekes, hogy az 1909-es *Bujdosó kuruc rigmusa* című vers mintaszerű elemzésébe Király nem keveri bele a forradalmiságot, megelégszik a „mégis-morál” felmutatásával, ami ebben az esetben történetesen helytálló. A címszereplő ugyanis minden korábbi csalódása ellenére – a számára csak bajt hozó kuruckodás összes terhével a háta mögött – szívesen felcserélné a lengyel emigránsként elnyert kényelmes és dologtalan életét arra, hogy ismét itthon küszködjek vitéz módjára. Király pontosan érzékeli, hogy a vers első részében domináló panasz és vád a másodikban „sóvárgásba, majd magasz-

52 KIRÁLY, *Ady Endre*, 2:703–704.

53 SZENDE Pál, „Rákóczi”, *Huszadik Század* 7, 2. sz. (1906): 345–351, illetve KIRÁLY, *Ady Endre*, 2:705.

54 *Kurucz költészet*, sajtó alá rendezte, bevezető ERDÉLYI Pál (Budapest: Franklin Társulat, 1903), illetve KIRÁLY, *Ady Endre*, 2:710.

55 KIRÁLY, *Ady Endre*, 2:707.

56 Uo., 2:710–711.

57 Uo., 2:711. Kiemelések tőlem – V. A. A magyarországi forradalmi remények visszaszorulásáról van szó.

58 Uo., 2:708. Kiemelés tőlem – V. A.

59 Uo., 2:706.

talásba” megy át. A küzdelem kilátástalanságát a vers ugyan nem kérdőjelezi meg, de a hiábavalóságát igen, mert a vitézi életmód eleve (önmagában is) értékes.⁶⁰ S különös módon – ezt már én fűzöm hozzá – a kuruc szegénylegény attitűdje legalább annyira heroikusnak bizonyul, mint az elparentált romantikus Rákóczi-legendáriumé.

Sajnos a *Bujdosó kuruc rigmus*ának elemzése ritka kivételt képez, mert a legtöbb kurucvers értelmezését félreviszik Király ideologikus megfontolásai. A monográfia második részének vonatkozó fejezetében még azzal is tetézi a bajt, hogy a kuruc ellenállást *közvetlenül megfelelteti* a gyarmati sorból kiszakadó népek 20. századi küzdelmének: „Az embermegalázás el nem fogadása, az imperializmus elleni tiltakozás újjáélesztett egy régi hagyományt. Az antiimperializmus később megjelenő modern harcainak, a huszadik századi, harmadik világbeli gerilláknak *korai magyar másaként* kurucok vonultak Ady kései költeményeiben. Egy túlszervezett tehetetlenségbe lökő világ erői ellen így tiltakozott a korhoz mért cselekvést: a helytállni tudást mégis megeléző autonóm emberség.”⁶¹

Király azt is figyelmen kívül hagyja, hogy az először a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetben (1909) önálló ciklust alkotó korai kurucversekhez képest *jelentősen különbözik* az 1913-ban, majd a háború alatt írt hasonló tematikájú költemények hangneme és nézőpontja. Például az 1913-as *Sípja régi babonának* című vers (az alcíme: *Bujdosó magyar éneklő*) már *végleges búcsút* vesz a maga „átkozott” és „veszett” népétől, amelyre – mintegy „fordított himnuszként” – kéri Isten segítségét: nem az áldásban, hanem a verésben. (A nemzeti önkritika nagy versei közé tartozik Ady életművében.) A háborús években teljessé válik a lírai hős reményvesztettsége: „Nekem, pajtás, úgyis mindig, / Farkas esz meg, ördög esz meg, / De megesznek bennünket.” (*Kurucok így beszélnek*, 1915).

A korábbi szerepjáték szinte észrevétlenül vált át *szerepvesztésbe*, méghozzá mélyebb, általánosabb érvénnyel. A kuruc kor tulajdonképpen anakronisztikus díszletei között *a személyiség ellehetetlenülésének modern élménye* kap kifejezést. Ezekben a költeményekben már *nyoma sincs a mégis-morálnak* vagy bármifajta kiengesztelődésnek.⁶² Joggal állapítja meg Tverdota György: „Az eltévedésnél, a tétovaságnál, a tanácstalanságnál nem lehet nagyobb ellensége a magát valamely ügynek szentelő, küldetésihittel élő embernek. Márpedig Ady kurucversei elérkeznek a szereprombolásnak erre a végállomására.”⁶³ Szemléletes példa lehet rá a *Két kuruc beszélget* (visszatérő) című sorozat egyik kései darabja: „Komám, eltévedtünk. / Nagy ez a sötétség, / Fölgyujtottuk a világot / S nem látunk egy lépést.”⁶⁴

60 Uo., 2:718–719.

61 KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 2:627. Kiemelés tőlem – V. A.

62 Vö. TVERDOTA György, „»Rákóczi, akárki, jöjjön valahára«: Ady Endre kurucverseiről II.”, in TVERDOTA György, *Hagyomány és lelemény: A magyar irodalmi modernség első hulláma*, 120–131 (Budapest: Kalligram, 2018), 128. Tverdota érdekes felvetése, hogy a kurucversekhez köthető Ady egyik reprezentatív költeménye, *Az eltévedt lovas* is (1914).

63 Uo.

64 Eredetileg Zavaros, *háborús beszélgetések* címmel jelent meg a *Nyugat* 1918. március 16-ai számában.

A kurucversek problematikája átvezetett a monográfia második részéhez. Az *Intés az őrzőkhöz* című, ugyancsak kétkötetes munka 1982-ben jelent meg, ezúttal a Szépirodalmi Könyvkiadónál, de ez a választás is (akár a Magvetőé) a szerző egyszerre tudományos és népszerűsítő szándékát jelzi. (Helyenként – mint például a háború kitörésének felidézésében – egyenesen *szépírói* eszközökkel él.)

Az 1970–80-as évek fordulóján már végképp leáldozni látszott Ady csillaga, miközben a változatlanul erőteljes József Attila-kultusz mellett egyre inkább emelkedőben volt Ady hajdani ellenlábasának, Kosztolányinak presztízse. Király István ezt aligha élhette meg másképp, mint (legalább részben) saját kudarcát is – talán ezért lett az újabb könyve még polemikusabb, mint az első. Ő maga úgy fogalmazott, hogy az uralkodó „ellenhangulatba” kívánt beleszólni⁶⁵ és – a vita terét és tétjét jelentősen felnagytítva – a szükséges meghatározás nélkül hagyott, némely esetben szitokszóként használt – *imperializmus* ellen próbálja mozgósítani a költőt.⁶⁶ Úgy vélte, hogy éppen Ady lehet a meggyőző és vonzó példakép a világméretű imperializmusellenes küzdelemben.⁶⁷

Az első világháborús színtér eleve alkalmasnak kínálkozott arra, hogy a maga világnézeti feltevéseit *nemzetközi* porondon vonultassa fel. Valójában – az alapszólamát tekintve – *politikai-ideológiai vitairatot* írt az (ő metaforájával élve) „éjjeli tradícióval” szemben, a „nappali gondolkodás” nevében, azaz a racionalista és humanista hagyomány védelmében.⁶⁸ Jóllehet hosszú fejezetet szentel a világháború kitörésének, nem annyira a történeti körülmények alakulása érdekli őt, mint inkább a figyelemre érdemes sajátos jelenségek (mint a tömeghisztéria) bemutatása – elsősorban ezek politikai és/vagy lélektani megértésére és megítélésére vállalkozik.

Könyve előszavában teljes joggal határolja el magát a „szcientizmustól” (illetve – máshol – a pozitivizmustól), melyen a pusztá mesterségbeli tudást érti,⁶⁹ mivel ő agálytalanul (és gyakran) lép ki a tárgyilagos mérlegelő előadásmódjából. Például a trónörökös merénylegéről, Gavriló Princípről (és társairól) szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „[m]inden kor és hely adta különbség ellenére is rokonai voltak [...] a későbbi dél-amerikai gerilláknak, Vietkong-partizánoknak, palesztin arab menekülteknek, s utódai egyben a hajdani magyar kurucoknak, a régi lengyel és délszláv szabad-

65 Lásd: VERES, „Vita...”, 725.

66 A kielégítő definíciónak vagy jellemzésnek hiánya azért akkora probléma, mert az „imperializmus” az egyik kulcsfogalma a monográfia második részének.

67 Nem hallgathatom el, hogy az *Intés az őrzőkhöz* már megjelenése idején sem nyerte el tetszésemet, nem különösebben lelkesített a „világ antiimperialistái egyesüljetek!” felhívása. A második Ady-könyvet jóval kevésbé tartottam sikeresnek, mint az első. Akkori ellenérzésembe nyilván belejátszott az is, hogy az 1970–1980-as évek fordulóján látványosan szembekerültem Király Istvánnal, aki a részben általam írt gimnáziumi reformtankönyvek egyik legfőbb ellenzője volt. Most, újraolvasva könyvét, sem változott az akkori véleményem.

68 Vö. VERES, „Vita...”, 722, 725.

69 KIRÁLY, *Ady Endre*, 1:15.

ságharcosoknak, a Garibaldi-féle feketeingeseknek.”⁷⁰ Az elvonatkoztatás ilyen, ritka magas fokán az egymástól igen távol álló jelenségek is közös nevezőre hozhatók.

Ám a korabeli szereplők megítélésében nem mindig bizonyul Király ennyire megértőnek. Példaképpen a könyv elfogult, egyoldalú Jászi Oszkár-képét teszem szóvá. Király ugyanis csupán a vitatható elemeket hangsúlyozza az ő nézeteiben. Holott Jászi nemcsak az elsők között ismerte fel Ady költészetének jelentőségét, hanem az egyik legfőbb harcostársának tekintette a költőt a „magyar ugar” átalakításáért folytatott küzdelemben. 1909-től személyesen vette pártfogásába Adyt, bevonta minden általa vezetett szervezetbe, a szabadkőműves Martinovics Páholytól az 1914-ben alapított Polgári Radikális Pártig. Az egész progresszív tábor meggyőződésének adott hangot, amikor 1914-ben azt írta, hogy „miként Petőfi tisztábban szimbolizálja a 48-as nemzedék forradalmi magyarságának egész érzésskáláját és célkitűzéseit, mint Kossuth vagy bárki más a vezető politikusok közül: azonképpen Adyt fogja tanulmányozni a jövő történetírója, ha a huszadik század Magyarországa nagy lelki krízisét megérteni törekszik.”⁷¹

Kettejük barátságáról és közös elvi platformjáról viszonylag kevés szó esik Király monográfiájában, annál több az esetenként előforduló különbözőzéseikről. Elsőként arról, hogy Jászi és elvbarátai határozottan állást foglaltak ugyan a háború fenyegető lehetőségé ellen, de a hadüzenet után – tudomásul véve annak visszavonhatatlan realitását – megpróbálták felmérni, hogy nem járhat-e idővel politikai-társadalmi előnyökkel is. Király ezt Jászi ellen próbálja fordítani, szerinte „[v]itázva Ady tragikus látásával (s egyben saját belső kételyeivel) nemcsak barátját: önmagát is igyekezett meggyőzni róla [hogy] a háború »[a]z állami és a társadalmi integráció hatalmas eszköze« lehet. Király megrovóan teszi hozzá: »Tudományosan«, »egy magasabb filozófiai szinten« képes volt megérteni az ember arcának sárba leesését.” Úgy véli, Jászi „pozitivistatechnokrata világképe” nem állhatott ellent a háborút igenlő szenvedélyes romantikus antiimperializmusnak.”⁷²

Meglepő, hogy a nagy történelmi távlatokban gondolkodó szerző megelégedezik olyan, a 20. századi két nagy viláégésnek következményeként létrejött integrációs alakulatokról, mint a Népszövetség, majd az Egyesült Nemzetek Szövetsége. Jászi pedig egyáltalán nem a háborút próbálta igazolni, hanem – annak rettenetes körülményei között is – valamifajta *perspektívát igyekezett találni*. S némiképp mesterkéltnek tűnik a társadalombölcseleti és a morális nézőpont ilyen kiélezett szembeállítása, tekintve, hogy a kettőnek merőben mások az értékszempontjai, sőt még a tárgyuk is, melyre irányulnak.”⁷³

A távlatkeresés, az integráció szorgalmazása készítette Jászit arra is, hogy 1915-ben kapcsolódjon a német liberális lelkész, Friedrich Naumann *Mitteleuropa*-tervéhez,

70 Uo., 1:23. Az még a legkisebb baj, hogy Garibaldi vörösingesei itt szintévesztésnek lettek áldozatai.

71 Jászi az 1914-es *Ki látott engem?* című Ady-kötet megjelenése alkalmából írta cikkét: JÁSZI Oszkár, „Egy verseskönyvről”, *Világ*, 1904. febr. 22., in *Jászi Oszkár publicisztikája*, kiadta LITVÁN György és VARGA F. János, 208–212 (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982), 208.

72 KIRÁLY, *Intés az örökhöz...*, 1:112–113.

73 Királynak nem jutott eszébe pl. Leninnek szemére hányni, hogy a háborúban lehetőséget látott a proletárforradalomra való átfordítására.

amely a térség gazdasági és politikai egységesülését tűzte ki célul. Jászi persze fenntartásokkal tette ezt, elhatárolódott annak imperialista (nagynémet) elemeitől.⁷⁴ De ekkor még kisebb veszélynek látta a nagynémet hegemoniát, mint az orosz zsarnokságot. Az 1917-es orosz forradalom kitörése után – minthogy megszűnt az utóbbi fenyegetése – azonnal visszakozott, és elvetette a tervet. A Mitteleuropa-koncepció egyaránt megosztotta a magyar uralkodó elitet és ellenzékét. A *Huszdik Század* körében tulajdonképpen fontos kérdésben ez volt az első törésvonal. A Közép-Európa-tervezet mellett érvelt Ignótus és Szabó Ervin is, ellene pedig (mások mellett) Kunfi Zsigmond és Ágoston Péter.

Tagadhatatlan, hogy Ady ekkor szembekerült Jászival, és a *Nyugat* 1916. május 16-ai számában egy kurta jegyzetben állást foglalt Naumann kezdeményezése ellen, még hozzá azzal a provokáló címmel, hogy *Ellenségekkel egy szándékon* (minthogy Rákosi Jenő és Tisza István is elutasította a tervet). Király pedig kapva kap Jászi és Ady véleménykülönbségén, hogy ezzel is bizonyítsa kettejük távolságát.⁷⁵

De nem valamifajta személyes ellenszenv vezette, hanem mélyebb megfontolások következménye volt ez. Már szó esett korábban arról, hogy a monográfia első részéhez képest módosult Király álláspontja. Ő maga egy könyvélményének, Frantz Fanon *A föld rabjai* című művének reveláló hatására hivatkozott.⁷⁶ „Teljesen a népi írókéhoz hasonló gondolatrendszerre bukkantam benne... – mondta Tóbiás Áronnak. – Innentől kezdve élt bennem annak a tudata, hogy a népi írói mozgalomnak végre megtalál-

74 *Kétféle nemzetköziség* című cikkében Jászi Közép-Európa három lehetséges koncepcióját sorolja fel: egy imperialista, egy imperialista és demokratikus elemekből okos taktikával átszőtt (ez Naumanné), és egy radikálisan demokrata és pacifista, melyet ő képvisel, lásd: *Világ*, 1916. márc. 5., 1–3. Naumann ostromozta a nagynémet önteltséget és bezárkózást, látványos gesztusokat tett a magyarok és osztrákok felé, az ő érdekeik messzemenő figyelembe vételét szorgalmazta. Vö. FARKAS János László, „Vámok és révek: Közép-Európa eszmei határai”, *Világosság*, 30, 8–9. sz. (1989): 620–622; FARKAS János László, *Világra jönni: Értelmezések* (Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 1995), 82–86.

75 Vö. KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 1:286–294. Ady és Jászi itt kiemelt nézetkülönbségeit Király előbb tanulmányokban dolgozta fel: KIRÁLY István, „Ady és a Monarchia”, in *Tegnapok és holnapok árján: Tanulmányok Adyról*, szerkesztette LÁNG József, 7–26 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, 1977), 7–10; KIRÁLY István, „Ady és a Naumann-terv”, *Kritika* 8, 11. sz. (1979): 7–9. Vezér Erzsébet – Király Istvánnal is vitázva – állapította meg: „Az alapvető kérdés a háborúhoz való viszony és a demokratikus jogok kivívása volt, ezekben pedig a hazaárulással vádolt radikálisok és a defetizmussal vádolt Ady teljesen egyetértettek.” VEZÉR Erzsébet, „Ady és a radikálisok”, *Irodalomtörténet: Új folyam* 9, 4. sz. (1977): 854–855.

76 Frantz Fanon *Les Damnés de la terre* című könyvéről (1961) van szó, amely magyarul *A föld rabjai* címen jelent meg 1985-ben. Király a Tóbiás Áron által készített interjúban (1988 novemberében) úgy emlékezett, hogy 1968-ban Párizsban egy nagy baloldali könyvkereskedésben vette meg a könyv 1966-os kiadását, elsősorban az előszót író Sartre miatt. Lásd: „Magyar glóbusz: Tóbiás Áron beszélgetése Király Istvánnal, a népi írókról szóló állásfoglalás egyik szerzőjével”, in *Válasz Évkönyv 1989*, 2. köt. 1:171–222 (Budapest: Püski Kiadó–Veres Péter Társaság, 1989), 1:213. Egy néhány hónappal korábban, 1988 januárjában készült interjúban viszont azt mondta, hogy 1962 táján került kezébe a könyv. Vö. *Rejtőzködő legendárium: Fejezetek egy kultúrpolitikus [Pándi Pál] sorsörténetéből*, interjúk, szerk. CSÁKI Judit és Kovács Dezső (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó–Szemtanú Kiadó, 1990), 194. Mivel Király csak az 1970-es évek elején jelentkezett először szövetszerűen új hitvallásával, a későbbi időpont látszik valószínűbbnek.

tam a világ szellemi életében a pandanját. A fejletlen, kevésbé fejlett, közepesen fejlett országok értelmiségeiben nő fel egy ilyen sajátos, elsődlegesen érzelmi jellegű, de etikai tartalmakkal mélyen telített nemzeti érzés.”⁷⁷ Ráébresztette őt arra, hogy az antiimperialista gondolkodás voltaképpen „az elmaradott népek természetes válasza a maguk elmaradottságára”, és jobb lenne, ha szembenéznénk azzal, hogy mi, magyarok „nem pusztán európai kultúrnáció vagyunk, hanem egyben kelet-európai-balkáni náció is.”⁷⁸ *Peremvidéki helyzetünk* pedig arra kötelez minket, hogy szolidárisak legyünk a világ szegényeivel, és ha már lenéznek bennünket, fogjunk össze mindazokkal, akiket ugyancsak lenéznek. Király tehát a szembenállást hangsúlyozza az önteltnek és fölényeskedőnek beállított Nyugattal szemben.

Először egy 1979-es, Németh Lászlót (újra) korszerűnek nyilvánító rádió-előadásában beszélt arról, hogy a *népi írók* mozgalma is baloldali, antiimperialista törekvésnek tekinthető. Még a hírhedt *Kisebbségben* című dolgozatát is rehabilitálni próbálta: „Németh Lászlónál erkölcsi tettet, antiimperializmust, szellemi ellenállást jelentett elsődlegesen a *kisebbségben* elve. Nem a xenofóbiára hajló, kirekesztő nemzetszemlélet volt fontos abban, hanem a hűség, az antiimperialista patriotizmus; az odahajlás a hitleri Németországtól való fenyegetettség nehéz éveiben [...] a [háborúba] felkészületlenül és szegényen érkezett, létét féltő néphez.”⁷⁹

Tehát a monográfia második részében Király már a *népiség és antiimperializmus egybevont eszményének jegyében* értelmezi a költőt és korát. A könyv terjedelmes fejezete szól a „keletiség” eszméjéről, amit „egy romantikus antikapitalista jellegű küldetéstudat [hívott] életre a magyar fejlődésben”.⁸⁰ Király nem mulasztja el, hogy figyelmeztessen rá: sokféle irányba vezetett ebből az eszmekörből út. Beöthy Zsolt volgai lovasa éppúgy vakvágányt jelentett, mint Németh Lászlónak (ezen a ponton Király által bírált) *Kisebbségben* című műve, melyben „egy elmitizált Vipunen-Ady jelent meg [...] keletiség címén. Nem a valóság, de a Kerényi Károly közvetítésével megismert jungi mélypszichológia volt az ihlető.”⁸¹ A marxista irodalomtörténet-írás – fűzi hozzá Király – méltán figyelt fel arra, hogy „a nyugatos Ady mellett létezett az a költő is, aki – mint Révai írta – »várakozón és reménykedve [...] Keletre nézett, a szláv népek felé«... [!] Egyre inkább láthatóvá lett az az Ady, ki peremvidéken élve fel tudta mérni a század valóságos arcát, valós problémáit”.⁸² Király valóságos seregszemlét tart a különféle keletiség-esz-

77 *Válasz Évkönyv*, 213.

78 *Rejtőzködő legendárium*, 194. Arra a kérdésre, hogy benne van-e az új koncepciója („a harmadikutas nacionalizmus átértékelése”) az Ady-monográfiában, Király azt válaszolta: „igen; de nem az első Ady-monográfiában, hanem a másodikban. Az elsőben még csak sejtésszerűen jelenik meg, a másodikban már kibontva.” Uo., 195.

79 KIRÁLY István, „Németh László korszerűsége”, in KIRÁLY István, *Kultúra és politika*, 62–74 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1987), 71. A második Ady-könyvben is szerepel ez a beállítás; a könyv bírálói pedig a történeti kutatások alapján kétségbe vonták, hogy a magyarság valóban olyan gyanútlanul, „préda nép”-ként lépett volna be a háborúba, mint ahogy Király állítja. Lásd: VERES, „Vita...”, 722.

80 KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 1:240.

81 Uo., 1:240–241. Tehát nem Németh László hibáztatható elsősorban, hanem Kerényi Károly és a követett jungi mélylélektan.

82 Uo., 1:242.

mék között: a romantikus-mitizáló felfogástól a Nyugat-ellenes „dackeletiségen” át Ady demokratikus (1908–1912) és antiimperialista keletiségéig (1912–1918).⁸³

Különös ízt ad álláspontjának, hogy tulajdonképpen *szembekerült a hivatalos Magyarország reform-szocialista propagandájával* is, amely ekkor már – ha részben álcázva is, de – a nyugati technológia és gazdálkodásmód felé próbált közeledni. Király marxistának vallotta és hitte magát; valójában kevésbé bővítette az 1940–50-es évek fordulóján szerzett alapismereteit, s megállt az 1960-as évek elején divatos elidegenedés-elmélet-nél.⁸⁴ A marxi koncepciót némiképp *leegyszerűsítve* fogta fel: a szegénység leküzdésének filozófiájaként. A maga – egyszerre régi-új – „népi szocializmusa” alapján szemben állt minden olyan programmal, amely nem az alsóbb néposztály megsegítését tette az első helyre. Élete végéig hadakozott az *individualizmus* fantomjával, az önzés és az anarchia melegágyának tekintette, valamifajta elvont (pontosabban ismételten újradefiniált) *kollektivizmus* nevében, amely hivatott volt képviselni minden hátrányos helyzetben levő közösséget, a falusi „alsóvég”-től a „peremvidékre” szorult népeken át a gyarmati sorból nehezen kiszakadó harmadik világig. Csupán arról az apróságról feledkezett meg, hogy a modern kor nem ismer komolyan vehető emberi felszabadulást számottevő *individualizáció* nélkül, a közösség pedig nemcsak felhajtóerő lehet, hanem gúzsba kötő, bénító akadály is. A gazdasági kondíciók nem különösebben foglalkoztatták.⁸⁵

Könyvének egyik legfurcsább retorikai eljárása, hogy miközben a vizsgált jelen-séghez fűzött ideologikus megjegyzései elszakadnak tulajdonképpeni tárgyától és tágasabb horizontot sejtetnek, teljességgel hiányzik ezek kielégítő kifejtése. Például a *peremvidéki helyzet* alapvető értékelési szempont ugyan számára, de a hivatkozott közép-európai rokonság bemutatásával voltaképpen adós marad.⁸⁶ *S magától értetődőként* köti össze a kurucokat a harmadik világ gerilláival (vagy a szegénységet magyar és kubai földön), pedig magyarázatra szorulna, már csak a szembetűnő földrajzi és társadalmi különbségek miatt is.

A történelmi kihívásokra adott válaszok pedig úgy jelennek meg Király könyvében, mint eldöntésre váró peres ügyek, amelyek fölött az ő ítélszéke illetékes. Természetesen csak gondos mérlegelés után dönt (csaknem mindig) Ady mellett. Így abban a kérdésben is, hogy Ady a „reális”, „kisépí” nemzettudat mellett foglalt állást, az illúzió-

83 Uo., 1:244–263.

84 Érdemes ebből a szempontból végiglapozni Király István *Naplóját*.

85 Mint érdekességet említem meg Kenyeres Zoltánnak – az enyémmel merőben ellentétes – értelmezését. Szerinte Király a vitatott cikkeiben annak a programnak próbált eleget tenni, melyet Lukács György úgy fogalmazott meg, hogy a magyar gazdasági reform modelljét le kell fordítani a társadalomfilozófia nyelvére is. E tekintetben Király István a legjobb magyar hagyományok folytatója – Széchenyi, Kemény Zsigmond, Lukács György, Németh László és Bibó utóda. Csak sajnálni lehet, hogy szándékát nem értették meg, ő pedig – hogy a fölösleges vitát kerülje – inkább vállalta műve csonkaságát. De azt Kenyeres is kifogásolja, hogy Király nem veszi figyelembe a magyar társadalmi-gazdasági szerkezet és a kulturális szerkezet között fennálló különbséget. Ami az előbbit illeti, már az Árpád-házi királyok idején is peremvidék voltunk, de a magyar kultúra a tihanyi apátság alapítása óta az európai kultúrához tartozik, annak szerves részét alkotja. Lásd: VERES, „Vita...”, 723–724.

86 Uo., 723.

kat kergető „birodalmi” (nagy-magyar) nemzettudattal szemben.⁸⁷ Nem kétséges, hogy a Monarchia szétesett a háborúban elszenvedett vereségét követően, s a birodalmi öntudat egzisztenciális feltételeit eltörölte a 20. századi történelem – legalábbis a mi esetünkben. De vajon mennyire lehet ezt számon kérni a századelő szereplőin? Mennyire láthatták előre az erőviszonyok kedvezőtlen alakulását? (Az Ady és mások jóstehetőségéről szóló legendákat Király is elveti.) Könnyű az utókor bölcsességével pálcát törni olyasmi felett, amit már érvénytelenített az idő. De ebből még nem következik, hogy visszamenő hatállyal kétségbe vonjuk a birodalmi nézőpont valamikori indokoltságát, mint ahogy az sem, hogy a kényszerű realitások nyomán előállt „kisnépi” nemzettudatot úgy állítsuk be, mintha vonzó és eredményes alternatívának bizonyult volna.

6.

Király könyve is nagy magányosként mutatja be Adyt, azaz a már említett rossz hagyomány folytatója. A szerző által kedvelt dichotóm látásmód következtében mindenki más lefokozódik, míg Ady gesztus értékű megnyilatkozásai is fölértékelődnek. De a közéleti arénában legalább szerepet kapnak a költő politikai elvbarátai és ellenfelei is,⁸⁸ ám költőként mindenki mástól elkülönülő, *unikális jelenséggé* válik. A könyv kritikusai méltán hivatkoztak arra, hogy még a világháború zűrzavarában helytálló és a téveszmék csapdáit elkerülő Ady mellé is állíthatók vele rokon felfogású költők, mint Blok, Majakovszkij vagy idehaza Babits. Azt is szóvá tették, hogy nincs kidolgozva kellőképpen a „lírai realizmus” fogalma, holott éppen ez adja Király szerint Ady megkülönböztetett jelentőségét.⁸⁹

Kulcsár Szabó Ernő feszegette és állította élére azt a problémát, hogy a könyv *nem képes megjelölni Ady fejlődéstörténeti helyét*. Jóllehet világosan látja, hogy a *Hunn, új legenda* költői gesztusa ellentétes a kortárs nyugat-európai költészetben uralkodó szemlélettel, de nincs más válasza erre, mint Adyt úgy emelni példaképpé, hogy a költészettörténeti dilemmákat az ideológia dimenziójában oldja fel.⁹⁰ Király István (a már többször idézett tanácskozáson) elismerte, hogy nem tudja beilleszteni Adyt az európai kontextusba – de József Attilát és Bartókot sem. Talán nem is kell, talán nem is lehet. S miért ne jöhettek volna az emberiség sorsát érintő új szavak a perifériáról? – tette hozzá. – Csak másolhatunk, nem mondhatunk ki magunktól igazságot? Végül is két nagy

87 KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 1:139–151.

88 Pl. Rákosi Jenő portréja önálló fejezetet kap, lásd: *uo.*, 1:55–72.

89 Lásd: VERES, „Vita...”, 722.

90 *Uo.*, 724. Ady nem volt páratlan jelenség – mutatott rá Kulcsár Szabó –; teljesség-igénye, egész-képzelet pl. Whitman költészetére is jellemző, és minden elidegenedettségek-élményével, távolságtartásával együtt is élményköltészetet művelt. Én-képe, Én-felfogása merőben eltér Stephan George, Benn vagy Brecht elszemélytelenítő felfogásától. Király könyvének ideológiaképző funkciója világos, de ez nem mentesíti őt a poétikatörténeti feladat megoldása alól. Vagy ne tekintsük e monográfiát irodalomtörténeti szakmunkának? Lásd még: KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, „Intés az őrzőkhöz: Király István Ady-monográfiájáról”, *Jelenkor* 26, 7–8. sz. (1983): 711–718.

identifikációs rendszer, az istenhit és a felvilágosodás emberképe dőlt meg akkor, amikor Ady fellépett, ő pedig megpróbált kiutat találni.⁹¹

A jelzett probléma tulajdonképpen eleve következik Király István érdeklődéséből és megközelítésmódjából. Könyvében a versek keletkezési időrendjének megbontásától a verstani és stilisztikai sajátosságok aprólékos kimutatásáig minden alá van rendelve a világnézeti építménynek. Az egyes versek elemzése *besorolódik és hozzárendelődik az ideologikus kiindulású értelmezés-panelekhez*, például *A Rémmnek hangja* (1917) a humanista-felvilágosult világkép ontológiai válságából fakadó „szorongásélményhez”, *Az eltévedt lovas* (1914) az antropológiai válságot kifejező „eltévedés-érzéshez”, a *Tovább a hajóval* (1915) a távlatkeresés „kozmosz”, míg a *Mag hó alatt* (1914) ennek „biológiai” optimizmust sugárzó változatához. A már első Ady-könyvben kifogásolt rendszerező hajlam a másodikban tetőfokára hág; az újabb rész némi túlzással a teljességre törő növény- és állattani rendszerezésekhez hasonló.

Az *Intés az őrzőkhöz* központi struktúrája egy lefelé, majd felfelé ívelő *parabola* alakzatát követi. A lefelé vezető úton a humanista-felvilágosult világkép *válságának* komponensei sorjáznak, előbb (1) az „ontológiai válság” hangulati-érzelmi kifejeződései: (a) az abszurditásélmény, (b) a szorongásélmény és (c) a nihilélmény; majd (2) az „antropológiai válság” velejárói: (a) a neuraszténiával szembeni védekezés, (b) az eltévedésérzés, (c) az emberiség- és (d) személyiségválság; végül (3) az abszolút mélypont, a *közöny*, melynek reprezentatív verse *Az utolsó hajók* (1918). Ezt követően felfelé lendül az inga, a *távlatlálás* költői dokumentumai következnek, (1) a természeti optimizmus főbb típusai: (a) a „kozmosz”, (b) a „biológiai” és (c) a „kreatív optimizmus”; majd (2) a történelmi optimizmus változatai: (a) a „tegnap-szimbólum” – „a történelem mint humanizáció”, (b) a „tegnapi ember ismérvei” – az önmegvalósítás (ba) a nembeli és (bb) az individuális szférában; végül (3) az antropológiai optimizmus (a) mitizált tükre: az istenmotívum, valamint összetevői: (b) a nembeliség-élmény és (c) a lényegiség-élmény. Bár a könyv külön fejezetekben, önállóan tárgyalja Ady szerelmi líráját, de ezt is mint a „távlatsejtés”,⁹² a „boldogságakarás” megjelenítőjét értelmezi. A parabola két szárát alkotó címszavak jól felismerhető szimmetriát képeznek.

A sorrend persze nem időbeli, hanem *logikai* alapon történik. Valójában *egyszerre*, illetve *egymás mellett* van jelen Ady költészetében a válságélmény és a válság leküzdhetőségének hite. Ezt a kettősséget nevezi Király *polifóniának*,⁹³ s úgy gondolja, hogy éppen ez volt „Ady kései költészetének legfőbb ismérve: *ellentétes szölamok éltek egymás mellett*. Mégpedig nem sokszínűen villódzva, mint pályája első felében, az érzelmi és a két meggyőződésű forradalmiság időszakában; nem különféle kis részletellen-

91 VERES, „Vita...”, 725–726. Az identifikációs rendszerek megrendüléséből következő válság Király István egyik kedvelt problémafelvetése volt.

92 Király a „távlatsejtlem” kifejezést használja.

93 A „polifónia” fogalma Bahtyin Dosztojevszkij-könyvének újrakiadása nyomán lett divatos az 1970-es évek derekán. Vö. Mihail Mihajlovics BAHTYIN, „Dosztojevszkij poétikájának problémái”, in Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A szó esztétikája*, ford. KÖNCZÖL Csaba, 29–148 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1976).

tétekre bontva, de *egyszerűsödve*, a lényegi kérdésekre koncentrálódva.⁹⁴ A polifóniának, „a paradox forradalmiság formai tükrének” külön fejezetet szentel.⁹⁵ Csak hogy amikor e fogalom irodalomelméleti háttérét próbálja megvilágítani, megdöbbentő eredményre jut: a polifónia szerint „egyet jelent” az orosz formalisták *osztranyenyije* terminusával,⁹⁶ valamint a fenomenológus Ingarden leírásával a műalkotás rétegei közötti „polifon” viszonyról,⁹⁷ sőt egyezik az amerikai újkriticista irányzat sajátos „irónia”-fogalmával is.⁹⁸

A hivatkozott szerzők értelmezései egymásétól is, Király Istvánétól is igencsak távol állnak, így a polifónia jelentése határozatlanná válik – hasonló metaforizáláson esik át, mint az „imperializmus” vagy a „lírai realizmus” fogalma. De annyi kihámozható Király értelmezéséből, hogy erőteljes *ambivalenciát* jelöl, és hogy az egymással ellentétes szövegek viszonyát nem statikusan, hanem *dinamikusan* fogja fel: mintha dialógust folytatnának – ha tetszik, feleselnének – egymással.⁹⁹

Valójában Ady *egész költészetét jellemzi a nagyfokú ambivalencia*, amire tudatosan rájátszik a költő.¹⁰⁰ A *Vér és aranytól* (1907) kezdve úgy állítja össze köteteit, hogy az egymással ellentétes életérzést, magatartást vagy akár csak vezérmotívumot előtérbe állító ciklusokat lehetőleg szimmetrikusan helyezi el. A *Minden-Titkok versei* (1910) valósággal kirakatba teszi ezt az építkezésmódot. Bár a kései líráját tartalmazó kötet, *A halottak élén* (1918) esetében is kivehető hasonló szerkesztői szándék, de – talán a válogatás alapjául szolgáló versek szokatlan bősége miatt¹⁰¹ – maguk a ciklusok kevésbé homogének. Király könyve tulajdonképpen mesterségesen állítja elő a korábbi kötetek struktúráját.

Poétikai szempontok csak az egyes versek elemzésében játszanak szerepet, valamint az *Intés az őrzőkhöz* végén található fejezetekben, amelyek mintegy összefoglalják a világvizsgálat eredményeinek nyelvi-stiláris oldalát.¹⁰² Minthogy a világnézeti problémák abszolút elsőbbséget élveznek, a költészettörténeti összehasonlításokra nem igazán jut figyelem. Király persze hivatkozhatott arra, hogy Ady *élet*es esztétiká-

94 KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 2:319. Kiemelések tőlem – V. A. Föltehetően részben Ady költészetének leegyszerűsödése vezette Királyt a túlságosan feszes interpretációs rendszer kialakítására.

95 Uo., 1:448–468.

96 Uo., 1:452. A formalista szakszó (amely leginkább „eltávolítás”-nak fordítható) egészen másra vonatkozik: a művészet *originális* funkcióját jelöli, azt, hogy képes a *megszokott* formák eltávolítására és az észlelés automatizmusának leküzdésére.

97 Uo. Ingarden koncepciójában a műalkotás *általános* tulajdonságáról van szó, már csak ezért sem feleltethető meg az Adyt *sajátosan* jellemző beállítottságnak.

98 Uo. A C. BROOKS nevéhez fűződő irónia-fogalom is a (kifejezetten) jelentős műalkotásokat *általánosan* jellemző alkotásmód, és persze mindenkor az *egyes műben* érvényesül, nem pedig művek egymáshoz való viszonyában, mint ahogy Király értelmezi Ady kései költészetét.

99 Király polifónia-fogalmához még a Hugo Friedrich-féle „polaritás” jelentése áll a legközelebb – lásd: uo., 453.

100 Voltaképp a „két meggyőződésű” attitűd is ilyen belső ellentmondást (sőt meghasonlást) feltételez.

101 1914 után Adynak nem sikerült új verseskötényt megjelentetnie, így 1918-ban több kötetre való verse közül kellett válogatnia.

102 A *Távlatsejtelem és stílusalakítás* két fejezetéről van szó: A *művészi felülemelkedés nyelvi-stiláris tükre*: (a) a gondolatosság és (b) a népiség – lásd: KIRÁLY, *Intés az őrzőkhöz...*, 2:497–621.

ja megengedi, sőt megköveteli a „tartalmi” kérdések előtérbe állítását. De – ezt követően, ezen túllépve – sort keríthetett volna Ady sajátos ars poeticájának pozicionálására a hazai és nemzetközi mezőnyben. Csakhogy a költői világkép elemzése Király felfogásában lefedi az értelmezés *teljes* terét, következésképp Ady költészetének *egyedítését* kizárólag ebből a szempontból tartja elvégezhetőnek.¹⁰³

7.

Az idők változását mutatta, hogy az *Intés az őrzőkhöz* kevesebb hozsannát és jóval több kritikát kapott, mint az első rész. 1982-ben már széles körben nyilvánvaló volt, hogy Király István frazeológiája és ideológiája elavult. Azt nem tudom megítélni, hogy a szerző mennyire értett a szóból. De az tény, hogy nem fejezte be Ady-monográfiáját, viszont hamarosan könyvet jelentetett meg Kosztolányiról.¹⁰⁴

103 Bár a költői világképek is összehasonlíthatók, de nagy kérdés, hogy lehet-e, és ha igen, minek alapján rangsorolni őket.

104 KIRÁLY István, *Kosztolányi: Vita és vallomás: Tanulmányok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986).